

УКРАЇНСЬКЕ КОРИННЯ: НОВИЙ КОДАК – ПРЕДТЕЧА МІСТА

Процес виникнення міста Дніпра звертає на себе все більше уваги. Подібні потужні поселення виникали лише у випробуваних перевірених місцях, де раніше вже існували давні поселення. Про це в циклу відкритих науково-практичних лекцій під загальною назвою «Переможемо! Відбудуємо!» розповів кандидат архітектури, доцент ПДАБА, дійсний член ICOMOS, член бюро ICOMOS, член НСАУ, завідувач кафедри дизайну та реконструкції архітектурного середовища Олександр Харлан.

Для заснування міста вельми важливими факторами були наявність торгівельних шляхів і концентрація населення, яке б відіграло важливу роль створення безпеки поселення.

Однією з головних відмінностей міського поселення є його архітектурно-планувальний вигляд, що в першу чергу відрізняє місто від слободи. В ньому відображена соціальна структура міського населення, його склад і організація. Вирішальним при визначенні вигляду поселення як міста є тип і структура розміщення жител рядових містян з їх способом життя і заняттями, ну а вже потім громадські будівлі, житла заможних містян і культові місця.

Новий Кодак згадується у численних архівних джерелах з 1645 р. як місто з відповідною інфраструктурою. Функція даного поселення, якому здавна надано назву «містечко» не викликає сумніву, саме в цьому поселенні на теренах сучасного Дніпра теорія міста нерозривно поєднується з природою запорозьких поселень і адміністративного устрою Вольностей, до яких воно належало.

Ще й досі в офіційному документі про час заснування міста Дніпро значиться 1776 р. – рік заснування Катеринослава I Кільченського. Ще тоді потужний населений пункт Новий Кодак потрапив в поле зору нових можновладців. Існуюча тут переправа, фортечні мури, паланка, потужна релігійна громада, ярмарок сталися в нагоді коли було розпочато формування нових адміністрацій і будівництво нового губернського центру. Новий Кодак – столиця Кодацької паланки Війська Запорозького Низового з початку 1783 р. набув статусу повітового міста, а Саксаганський повіт було перейменовано на Новокодацький. Новокодацька міська округа була створена вже в 1770-х рр. Добре відомі офіційні документи 1784 р. і 1786 р. в яких йдеться про заснування Катеринослава II Дніпровського із містечка Новий Кодак. Межі Новокодацької міської округи було покладено в основу формування Катеринослава. В 1784-1786 роках м. Катеринослав не розділяється з м. Новий Кодак. Від 1787 по 1791 рік Новий Кодак у багатьох документах мав назву Катеринослав. Існуюче запорозьке укріплене містечко виконувало роль форштадту в той час, як формувався новий центр в межах його території. Новостворюваний амбіційний задум столичного міста просто фізично не міг вміститися в місці розташування паланкового містечка, тому межі міської округи найкраще підказували територію для створення потужної міської інфраструктури - ареал використання новокодацької міської округи.

Усвідомлення цінності історичних теренів Нового Кодака на сьогодні залишилося без уваги, однак за допомогою нашої зустрічі ми хочемо довести, що визначена ділянка в адміністративних межах сучасного міста Дніпро - вкрай важлива для міста, його історії і мешканців з багатьох точок зору.

Вкрай важливо щоб під час виконання сучасних будівельних робіт на теренах фортеці виконувались розвідувальні археологічні дослідження на предмет наявності культурного шару, спостереження за земляними роботами господарчих суб'єктів, охоронно-рятувальні археологічні розкопки.

Своїм виникненням поселення Новий Кодак завдячує перевозові через Дніпро. Не можна сказати що в даному місці русло ріки було вузьким. Перші згадки про перевіз сягають 1596 року. Невеликі поселення виникли на обох берегах коло перевозу через ріку. На їх теренах пізніше утворилися Новий Кодак і Кам'янка Старожитня. Передумови виникнення

поселень саме в цьому місці мало досліджені, але формування та розвиток архітектурно-природного ансамблю перевозу зі своєрідною компоновкою гнізд поселень диктувалися природними умовами і являють характерний для Надпорожжя приклад давніх прирічкових поселень на обох берегах великої ріки.

У 1650 р. Новий Кодак вже відомий як містечко з парафіяльним храмом. Першу культову споруду було збудовано в найдавнішій частині поселення «в низу».

Земляна фортеця Нового Кодака являла собою значну міську споруду і справляла велике враження на сучасників. Площа території внутрішнього простору фортеці дорівнювала приблизно 9,9 га.

Основним елементом фортифікації був вал. На бруствері, поверх валу було встановлено плетені кошелі, наповнені землею. Перед валом було вирито глибокий рів, огорожений двома рядами загострених рогаток. Від валу рів відокремлювала берма – горизонтальна ділянка завширшки до двох метрів.

На кожному куту укріплення було влаштовано наріжні бастіони (розкати) для розміщення гармат. Фортеця мала чотири бастіонні фронти. В межах земляних укріплень в 1765 р. поруч з однією з двох в'їзних веж розташовувався військовий палац, помешкання полковника паланки і старшини, канцелярія. Зі сходу і заходу поруч з фортецею розташовувалися великі приміські слободи, які іноді називали форштадтами.

Наряду з земляною фортецею і баштами, що домінували в міському середовищі Нового Кодака, дуже важливим елементом укріпленої частини міста була церква.

Політична і ідеологічна несумісність імперського часу з козацькими традиціями спонукала використовувати колишню містобудівну і межову новокодацьку основу, а також нівелювати будь-яке нагадування про колишній адміністративно-територіальний устрій та вольності.

За цих обставин ще у 1787 р. починає створюватися міфологема про заснування Катеринослава нібито на порожньому місці. Землі приналежні та підпорядковані Новому Кодаку були переписані на Катеринослав як міські землі. Передмістя Новий Кодак (Нові Кайдаки) поступово втрачало всі вагомні позиції економічного існування: до Катеринославу було переведено ярмарки (з забороною збирати їх в Новому Кодаку), заборонено продаж вина в Новому Кодаку, влаштовано наплавний міст в Катеринославі (з закриттям давньої Новокодацької переправи), бажаючі записатись у купецтво або міщанство, мали переселитись до Катеринослава.

Прискіплива увага до вказаного населеного пункту допоможе усвідомити його непересічну роль в історичній і містобудівній картині нашого міста. Окремі сторінки історії надихають на нові пошуки. Отримані відповіді відновлюють давно забуті образи з доволі унікальними подробицями. Ці подробиці дозволяють говорити, що місто Новий Кодак було в епіцентрі багатьох подій часів Нової Січі, виконувало не останню роль в адміністративному, культурному і культовому житті Запорозьких Вольностей. З падінням Січі його роль доволі довго залишалася не просто помітною, а правильно сказати ключовою! Нівелювання пам'яті про Новий Кодак відбувалося на різних рівнях – планувальному, територіальному, адміністративному, економічному, соціально-політичному і навіть культовому.

Головним завданням нашого часу є відновити пам'ять про витoki нашого міста, про його предтечу – Новий Кодак паланкове містечко Кодацької паланки Вольностей Запорозьких.

Чому це важливо? Спитаєте ви... Тому що пам'ять про минулу нашу історію – це головна цінність нашого сьогодення! Це основний капітал, зібраний і закладений для наступних поколінь! Від глибини нашого розуміння минулого залежить правильність висновків для нашого часу і для майбутнього! Цінність і неповторність нашої історії дозволить нам ідентифікувати себе в сучасному вимірі, надасть вартості і поваги до самих себе і до свого коріння, дозволить замислитися і відповідальніше ставитися до міського середовища нашого історичного населеного пункту, унеможливить подальше нівелювання пам'яті і руйнування історичних теренів.

Переглянути цю та інші лекції із циклу «ПЕРЕМОЖЕМО! ВІДБУДУЄМО!» можна на YouTube каналі академії:

https://www.youtube.com/c/pgasa_dnipro

Дивіться, дізнавайтесь, підписуйтесь.